

Dr Natalia Buchowska, Wydział Prawa i Administracji, UAM (nabu@amu.edu.pl)

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, przystąpienie do umowy międzynarodowej, organizacja międzynarodowa

Keywords: European Union, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, accession to the treaty, international organization

ABSTRACT

European Union's accession to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is a significant legal, political and organizational challenge. Its specific character is primarily due to the fact that the Union is a non-state entity. The aforementioned accession raises a number of questions, to which the answers have been sought not only by the negotiators of both organizations, but also by researchers and other experts. The purpose of this article is to analyze some of the institutional problems, seen primarily from the perspective of public international law. Firstly, the object of the article is to analyze the problem of choosing an appropriate legal form and scope of the accession. Subsequently, some of the most important institutional aspects of the EU's participation in the system of the Convention are considered, namely the issue of the representation of the Union in the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and the Committee of Ministers of the Council of Europe, as well as the potential choice of a judge of the Union in the European Court of Human Rights.

RZĄD RFN WOBEC IDEI INTEGRACJI ZACHODNIOEUROPEJSKIEGO ROLNICTWA I BUDOWY WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ W LATACH 1949-1969

Problemy rolnictwa i wyżywienia odgrywały istotną rolę w polityce wewnętrznej i zagranicznej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1949-1969. Polityka rolna stanowiła ważny czynnik stabilizujący sytuację wewnętrzną RFN oraz była narzędziem przełamywania politycznej izolacji, a następnie integracji tego kraju na forum międzynarodowym. Decyzjami o największym ciężarze gatunkowym w zachodniemieckiej polityce rolnej w omawianym okresie były: wyłączenie rolnictwa spod zasad „społecznej gospodarki rynkowej” i budowa Systemu Regulacji Rynku Rolnego (*Marktordnung*) w latach 1950-1951, ustawowe potwierdzenie pozycji rolnictwa w strukturze gospodarczej zachodnich Niemiec w postaci uchwalonej w 1955 r. Ustawy Rolnej (*Landwirtschaftsgesetz*) oraz decyzja o udziale w negocjacjach dotyczących unii agrarnej i przystąpieniu do budowy wspólnego rynku rolnego w ramach EWG w 1957 r. Idea unii agrarnej w Europie Zachodniej pojawiła się już na przełomie lat 40. i 50. XX w., jednak na skutek rozbieżności interesów państw uczestniczących w negocjacjach, najpierw na forum Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej (OEEC) a następnie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, musiało upłynąć prawie 20 lat zanim doczekała się realizacji. Bez wątpienia jednym z najważniejszych uczestników tych negocjacji i twórców Wspólnej Polityki Rolnej (dalej WPR) była RFN, dla której kwestie rolne stanowiły cenną kartę przetargową na drodze do osiągnięcia zasadniczych celów polityki zagranicznej.

Głównym celem niniejszych rozważań jest przedstawienie motywów działania i decyzji podejmowanych przez władze RFN odnośnie do idei integracji zachodnioeuropejskiego rolnictwa oraz kolejnych etapów budowy WPR na tle polityki wewnętrznej i zagranicznej tego kraju w latach 1949-1969. Ramy chronologiczne wyznacza okres od powstania RFN do ostatecznego wcielenia w życie zasad WPR w 1969 r. Niewielka objętość opracowania determinuje ujęcie tematu i sprawia, że charakterystyka stosunku zachodnioniemieckich sfer rządowych do idei i realizacji wspólnej europejskiej polityki rolnej ma charakter syntetycznego szkicu, koncentrującego się na głównych aktorach i przełomowych momentach tego procesu.

Idea współpracy międzynarodowej w odniesieniu do europejskiego rynku rolnego powstała już w okresie międzywojennym, ale jej realizację uniemożliwiły tendencje zmierzające do ochrony narodowych rynków rolnych, kryzys gospodarczy oraz wybuch II wojny światowej. Pierwszymi krokami na drodze integracji europejskiego rynku rolnego po jej zakończeniu były idee jedności europejskiej głoszone przez Unię Paneuropejską i postulaty w dziedzinie polityki rolnej zgłaszane przez *OEEC* (inspirowane przez Amerykanów w związku z realizacją Planu Marshalla)¹. *OEEC* głosiła ideę liberalizacji handlu międzynarodowego i promowała współpracę w dziedzinie wymiany handlowej pomiędzy należącymi do niej krajami, w tym także w sferze obrotu artykułami rolnymi, dla lepszego wykorzystania możliwości produkcyjnych europejskiego rolnictwa (poprzez specjalizację i międzynarodowy podział pracy) w związku z panującym wtedy niedostatkiem żywności². *OEEC* napotkała jednak wyraźny opór ze strony państw członkowskich, które w odniesieniu do rodzimego rolnictwa praktykowały różne formy interwencjonizmu państwowego i ochrony przed zewnętrzną konkurencją. W dobie poważnego niedostatku żywności w powojennej Europie i pod naciskiem Amerykanów, państwa zrzeszone w *OEEC* podjęły rozmowy na rzecz współpracy w dziedzinie rolnictwa, ale po zażegnaniu kryzysu aprowizacyjnego na początku lat 50. powróciły do myślenia o rolnictwie w kategoriach narodowych³.

Podobnie zachował się Wilhelm Niklas, minister rolnictwa w pierwszym rządzie Konrada Adenauera, który krótko po utworzeniu RFN poparł ideę europeizowania gospodarki rolnej, jednak już na przełomie 1950-1951 r., najpierw pod wpływem kryzysu płacniczego, a następnie w związku z ustabilizowaniem sytuacji aprowizacyjnej przeszedł do polityki wzmocnienia żywnościowej samowystarczalności RFN i ochrony niemieckiego rolnictwa przed międzynarodową konkurencją. Dlatego rozbudowano w tym czasie System Regulacji Rynku Rolnego, negocjowano bilateralne i multilateralne umowy handlowe oraz prowadzono intensywne prace nad nową taryfą celną. Głęboko zakorzeniony w tradycji niemieckiej polityki rolnej nacjonalizm i protekcjonizm gospodarczy wygrał z myśleniem o tworzeniu szerszych porozumień między-

¹ H. Haushofer, *Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet*, Bd. 2, München 1958, s. 384.

² Utworzona w 1948 r. w Paryżu *OEEC* miała na celu koordynowanie europejskiej odbudowy i optymalne wykorzystanie środków z Planu Marshalla.

³ Pomimo wspomnianego oporu organizacje proeuropejskie nie zaniechały propagowania idei wspólnej polityki rolnej. W tym celu pod auspicjami *OEEC* m.in. w kwietniu 1949 r. odbyła się konferencja w Westminsterze, na której przedstawiciele Ruchu Europejskiego debatowali na temat zniesienia tradycyjnych granic celnych i stwierdzili m.in., że konieczne byłoby zorganizowanie pewnych istotnych rynków rolnych na poziomie ponadnarodowym. Propozycje dotyczące utworzenia międzynarodowego rynku rolnego zgłoszono również w czerwcu 1950 r. na posiedzeniu Komitetu *OEEC* oraz na posiedzeniu *CEA* jesienią 1950 r. Patrz: M. Chęciński, *Integracja rolnictwa EWG*, Warszawa 1968, s. 27; U. Kluge, *Vierzig Jahre Agrarpolitik in der Bundesrepublik Deutschland*, Bd. 1, Hamburg-Berlin 1989, s. 76.

narodowych w tej dziedzinie⁴. RFN nie była jednak w swojej polityce odosobniona, gdyż inne kraje zachodnie, pomimo wezwań do prowadzenia polityki wolnego handlu ze strony OEEC i GATT, także kontynuowały lub powróciły (jak USA w 1947 r.) do otwartego lub ukrytego subwencjonowania produkcji rolnej oraz ochrony rynków wewnętrznych przed nadmiernym importem produktów rolnych⁵.

Jednak równolegle do różnego rodzaju interwencjonistycznych i protekcjonistycznych działań rządów zachodnioeuropejskich, od połowy 1950 r. na szczeblu rządowym, w gronie organizacji proeuropejskich i rolniczych oraz w środowiskach naukowych toczyły się rozmowy dotyczące nowego zorganizowania europejskiego rynku rolnego. Wielu polityków i naukowców uważało, że europejskie rolnictwo powinno zostać zorganizowane analogicznie jak Europejska Wspólnota Węgla i Stali⁶.

Wydarzeniem otwierającym dyskusję nad integracją sektora rolnego w Europie na szczeblu rządowym stało się ogłoszenie w 1950 r. dwóch projektów przygotowanych niezależnie przez francuskiego ministra rolnictwa Pierre'a Pflimlina oraz holenderskiego ministra rolnictwa Sicco Mansholta. Ich projekty znacznie się od siebie różniły. Pierwszy z nich zakładał wysoki poziom interwencjonizmu oraz pełną integrację rolnictwa europejskiego. Na tym tle drugi projekt można uznać za liberalny, gdyż przewidywał tylko częściową integrację rynku obejmującą cztery podstawowe artykuły żywnościowe: zboże, cukier, mleko i przetwory mleczne oraz wino⁷. Jednocześnie obaj politycy byli zgodni co do konieczności utworzenia ponadnarodowej instytucji kierującej zjednoczonym rynkiem rolnym (głównie w celu ograniczenia wpływu nastawionych protekcjonistycznie organizacji rolniczych) oraz zasadniczo różnili się w kwestii handlu z krajami trzecimi. Francja opowiadała się za daleko idącym protekcjonizmem, czemu sprzeciwiała się uzależniona od importu taniego zboża Holandia⁸.

Idea integracji zachodnioeuropejskiego rolnictwa była w latach 1952-1954 przedmiotem czterech konferencji: dwóch w Paryżu (w 1952 i 1953 r.) i dwóch w Stuttgarcie (obie w 1954 r.). Ich głównym inicjatorem była Francja – państwo w największym stopniu zainteresowane osiągnięciem porozumienia w tej kwestii, dążące do poszerzenia rynków zbytu dla swojego rolnictwa. Właśnie Francja w memorandum z 24 marca 1951 r. skierowanym do państw OEEC zaproponowała negocjacje w celu stworzenia wspólnej organizacji dla najważniejszych rynków rolnych w Europie, wyraźnie nawiązując do koncepcji P. Pflimlina i przykładu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali⁹.

⁴ Ausführungen des Bundesministers für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Prof. Dr. Dr. h.c. W. Niklas vor der Landtagsfraktion der CSU am 29. April 1953, Bundesarchiv Koblenz (dalej: BA Koblenz) Nachlaß Niklas N 1317/6; U. Kluge, *Wandel ohne Erschütterung. Staatliche Agrarpolitik in der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis 1986*, „Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie“ Jg. 35 (1987) H. 2, s. 162-165.

⁵ C. Dietze, *Grundzüge der Agrarpolitik*, Hamburg-Berlin 1967, s. 90; Verhandlungen des Deutschen Bundestages (dalej: VdDB), I. Wahlperiode, 138. Sitzung 1951, St. Berichte, s. 5458.

⁶ G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. Europäische Integration, Kalter Krieg und die Anfänge der Gemeinsamen Europäischen Agrarpolitik 1950 -1957*, München 1999, s. 31-34; Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung. Posiedzenie z 20 lutego 1953 r. http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1953k/kap1_2/kap2_9/para3_14.html (25.08.2014).

⁷ Koncepcję Pflimlina, nawiązując do rozwiązań kanadyjskich określano jako *Pool vert*. Jesienią 1951 r. P. Pflimlin i S. Mansholt spotkali się w Hadze w celu uzgodnienia propozycji zgłoszonych w 1950 r., aby mogły się stać podstawą obrad planowanej na marzec 1952 r. w Paryżu konferencji przygotowawczej. G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur ...*, s. 34-48, 51.

⁸ G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur ...*, s. 48.

⁹ D. Krüger: *Sicherheit durch Integration? Die wirtschaftliche und politische Zusammenarbeit Westeuropas 1947 bis 1957/58*, München 2003, s. 236-240.

Celem organizowanej przez Francuzów konferencji było stworzenie takiej formuły integracyjnej, która byłaby do przyjęcia dla wszystkich 17 państw należących do OEEC. Negocjacje koncentrujące się wokół planów S. Mansholta i P. Pflimlina szły jednak bardzo opornie z powodu daleko idącego zróżnicowania narodowych interesów uczestników konferencji, niechętnego stosunku do integracji europejskich związków rolniczych oraz poważnego kryzysu francuskiego rolnictwa na początku lat 50. Na kolejnych konferencjach omówiono, co prawda, wszystkie podstawowe problemy europejskiego rolnictwa, ale nie podjęto żadnych wiążących decyzji. Jedynym ich rezultatem było powoływanie kolejnych specjalistycznych komisji, które zbierały dane o rolnictwie państw europejskich i przygotowywały propozycje rozwiązań dotyczące tych wszystkich produktów, które dla gospodarek poszczególnych krajów uznawano za najistotniejsze.

W trakcie kolejnych konferencji okazało się, że stworzenie europejskiej wspólnoty rolnej będzie zdecydowanie trudniejsze niż to było w przypadku węgla i stali. Narodowe interesy uczestników były bardziej zróżnicowane, a różne warunki produkcji, struktura rolnictwa, oferta rynkowa, koszty produkcji i ceny oraz negatywnie nastawieni do integracji politycy i związki chłopskie sprawiły, że sprowadzenie interesów poszczególnych krajów do wspólnego mianownika na ówczesnym etapie było praktycznie niewykonalne¹⁰.

Rząd RFN, konsekwentnie dążący do przełamania międzynarodowej izolacji i uzyskania pełnej suwerenności, postanowił wykorzystać w tym celu także spotkania i negocjacje dotyczące idei unii agrarnej. Deklarował swoją zasadniczą zgodę dotyczącą zamiaru budowania wspólnego europejskiego rynku na produkty rolne, ale z rezerwą odniósł się zarówno do wspomnianego już memorandum rządu francuskiego z 24 marca 1951 r., jak i rezolucji Zgromadzenia Rady Europy z 7 grudnia 1951 r. postulującej stworzenie unii celnej bądź strefy wolnego handlu w dziedzinie produktów rolnych¹¹. Jedno i drugie rozwiązanie było niekorzystne dla niemieckiego rolnictwa, które po ok. 70 latach funkcjonowania w Niemczech różnych form protekcjonizmu i interwencjonizmu rolnego w zdecydowanej większości było nieprzygotowane do międzynarodowej konkurencji.

Delegacja niemiecka pod kierunkiem Andreasa Hermesa w trakcie wymienionych konferencji i na forum komisji (zgodnie z instrukcjami K. Adenuera) zajmowała bardzo ostrożne stanowisko w kwestii tempa jak i metod budowy europejskiego rynku rolnego. Świadomie spowalniała negocjacje oraz unikała zajęcia jakiegokolwiek wiążącego stanowiska, jednocześnie zgadzając się ze wszystkimi, którzy postulowali ostrożny i organiczny, uwzględniający zdanie chłopów rozwój integracji europejskiej w dziedzinie rolnictwa. Godząc się na udział w konferencji mającej na celu stworze-

¹⁰ D. Krüger, *Sicherheit durch Integration?* ..., s. 314-315; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, s. 155-158.

¹¹ Ogólnie niechętnie nastawiony do idei unii agrarnej minister rolnictwa RFN Wilhelm Niklas, obawiał się, że usunięcie barier celnych i ograniczeń przywozowych może zagrozić egzystencji dużej liczby gospodarstw rolnych. W związku z powyższym Ministerstwo Rolnictwa zachęcało potencjalnych partnerów z OEEC, aby najpierw ujednotwić uwarunkowania produkcyjne i ceny poszczególnych produktów rolnych w zainteresowanych państwach i dopiero później znosić ograniczenia w wymianie handlowej. Ponadto W. Niklas w trakcie negocjacji preferował budowę wspólnoty rolnej sześciu krajów należących do Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (tzw. „Szóstki”), a nie OEEC. Patrz: BA Koblenz Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten (dalej: BML) B116/1869; BA Koblenz Nachlaß Niklas N1317/6; DBK 1951 nr 5, s. 8; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 156-157; Die Kabinettsprotokolle... 78. Posiedzenie z 9 października 1951 http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1951k/kap1_2/kap2_72/para3_8.html?highlight=true&search=Agrarunion&stemming=true&field=all#highlightedTerm (25.08.2014).

nie ponadnarodowej unii agrarnej K. Adenauer oczekiwał, że RFN jako największy importer żywności w ramach OEEC w zamian za zgodę na jej powstanie otrzyma rekompensaty w innych gałęziach gospodarki, czemu dał wyraz w styczniu 1953 r. podczas wizyty S. Mansholta w Bonn¹².

Kolejnymi czynnikami determinującymi zachowanie delegacji niemieckiej w 1952 i 1953 r. były: ciągle nierozstrzygnięta kwestia przyszłego kształtu Niemiec (ewentualne zjednoczenie zasadniczo zmieniłoby bilans żywnościowy tego kraju) i protekcyjnistyczna postawa zachodnioniemieckich chłopów, którzy stanowili liczną i zdyscyplinowaną grupę wyborców CDU/CSU. Ich przedstawicielem na scenie politycznej RFN był dobrze zorganizowany i wpływowy Związek Niemieckich Rolników (*Deutscher Bauernverband – DBV*). Ta nastawiona na ochronę interesów zachodnioniemieckiego rolnictwa organizacja do końca omawianego okresu była jedną z najważniejszych i najbardziej skutecznych instytucji lobbingskich w RFN. Na jego czele stali Andreas Hermes (w latach 1948-1955) i Edmund Rehwinkel (najpierw w latach 1955-1959 jako członek trzyosobowego prezydium, a od 1959 do 1969 r. samodzielnie)¹³.

Pomimo skromnych rezultatów toczących się obrad, jeszcze latem 1953 r. K. Adenauer zachęcał A. Hermesa, aby rozmowy dotyczące europejskiej integracji rolnej za wszelką cenę kontynuować. Z punktu widzenia RFN korzystne było podtrzymywanie obrad i zacieśnianie stosunków pomiędzy ich uczestnikami, gdyż w ostatecznym rezultacie mogło to przyczynić się do powstania tak pożądanej przez Adenauera wspólnoty politycznej państw zachodnioeuropejskich (*politische Gemeinschaft*) z udziałem RFN¹⁴. Sytuacja uległa pewnej zmianie po wyborach 1953 r., gdy w związku z trudnościami w porozumieniu w ramach specjalnej komisji oraz żądaniami i obawami zgłoszonymi na kongresie Konfederacji Rolnictwa Europejskiego (*Confederation of European Agriculture – CEA*) w Sewilli w październiku w 1953 r. nowy minister rolnictwa RFN Heinrich Lübke sceptycznie odniósł się do projektu wspólnego rynku

¹² *Acten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*, Hg. H.-P. Schwarz, 1953, Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1953, München 2001, s. 74-75. G.Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur...*, s. 90.

¹³ Na przewodniczącego delegacji niemieckiej mianowany został Andreas Hermes, prezydent DBV i były minister rolnictwa z czasów Republiki Weimarskiej. W ten sposób Adenauer z jednej strony dowartościował Hermesa i zabezpieczył się przed zarzutami ze strony DBV o prowadzenie negocjacji za ich plecami, a z drugiej obniżył rangę niemieckiej delegacji. Partnerzy paryskich negocjacji byli zaskoczeni mianowaniem Hermesa i, – jak się później okazało – słusznie obawiali się nadmiernego wpływu DBV na zachowania niemieckiej delegacji. DBV był przeciwny unii agrarnej, a sam Hermes już w 1951 r. powiedział się przeciwko zbyt pośpiesznym rozwiązaniom dotyczącym europejskiego rynku rolnego ze względu na niewystarczające doświadczenia związane z planem Schumana. W przededniu konferencji rolnej w marcu 1953 r. swoje obawy zgłosił także DBV stwierdzając, że w odróżnieniu od węgla i stali, rolnictwo tylko w znikomym stopniu poddaje się gospodarce planowej, a wszystkie ewentualne porozumienia dotyczące rynku rolnego powinny uwzględniać zdanie chłopów. Mianowanie Hermesa okazało się błędem strategii negocjacyjnej RFN, gdyż prowadził on podwójną grę. Z jednej strony, z polecenia kanclerza prowadził w kunktatorski sposób negocjacje prezentując ogólnie pozytywne nastawienie, a z drugiej na forum organizacji rolniczych (w porozumieniu z Francuzami i Belgami) opowiadał się przeciw unii agrarnej, szczególnie w wersji proponowanej przez S. Mansholta (czyli ponadnarodowej struktury zorganizowanej na wzór EWWiS) w stopniu wykraczającym poza instrukcje otrzymane od kanclerza. Patrz G.Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur...*, s. 89-91, 125; P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband im politischen Kräftespiel der Bundesrepublik. Die Einflußnahme des DBV auf die Entscheidung über den europäischen Getreidepreis*, Tübingen, Mohr 1970; „Deutsche Bauern – Korespondenz“ (dalej: DBK) 1953, nr 5.

¹⁴ G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur ...*, s. 114-115.

rolnego i w coraz większym stopniu przychylił się do koncepcji zawierania w tej dziedzinie umów dwustronnych. Zgodnie z ogólną linią polityki zagranicznej RFN szczególnie przy tym wagę przywiązywał do współpracy z Francją¹⁵.

W trakcie obrad specjalnej komisji powołanej na konferencji w 1953 r. Niemcy dawali do zrozumienia, że przyszła europejska wspólnota rolna nie może zagrozić bezpieczeństwu żywnościowemu opartemu na własnej produkcji i strukturze rolnej zdominowanej przez rodzinne gospodarstwa chłopskie oraz musi uwzględniać przyszłe zjednoczenie Niemiec. Zatem Niemcy w dalszym ciągu na pierwszym miejscu stawiały wzrost produkcji, bezpieczeństwo żywnościowe i podnoszenie konkurencyjności, a nie Europejską Wspólnotę Rolną¹⁶.

Ze względu na duże rozbieżności oraz odmienne koncepcje, prace komisji nie posuwały się do przodu. Postępu nie przyniosły również konferencja rolna OEEC w Stuttgarcie na początku 1954 r., posiedzenie Rady Ministrów OEEC 6 maja 1954 r. oraz konferencja ministrów rolnictwa z 6-10 lipca 1954 r.¹⁷ Po ich zakończeniu stało się jasne, że budowa unii agrarnej na bazie OEEC jest niemożliwa.

W połowie 1954 r. w niemieckim rządzie zaznaczyły się trzy koncepcje dotyczące europejskiej polityki rolnej. Minister gospodarki Ludwik Erhard (popierany przez Franza Blüchera, ministra ds. Planu Marshalla) faworyzował liberalne rozwiązania oparte na GATT lub OEEC (popierane przez państwa anglosaskie), uwzględniające interesy niemieckiego eksportu przemysłowego i był zasadniczo przeciwny utworzeniu w Europie unii agrarnej. Z drugiej strony istniała protekcyjno-konserwatywna koncepcja ministerstwa rolnictwa, którą podzielał jego nowy szef Heinrich Lübke, dopuszczająca powolną integrację europejskiego rolnictwa na bazie tzw. małego rozwiązania (czyli sześć państw członkowskich EWWiS). Trzecia i zarazem najważniejsza była koncepcja realizowana przez Adenauera za pośrednictwem Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w której cele polityczne (utworzenie wspólnoty politycznej) były ważniejsze niż idea integracji rynku rolnego, traktowana jako drugorzędna. W tej koncepcji, którą można określić jako funkcjonalną, kwestie gospodarcze były jedynie narzędziem do uzyskania korzystnej pozycji w negocjacjach politycznych. W związku z tym niemieccy negocjatorzy na polecenie K. Adenauera świadomie grali na zwłokę w zakresie rozstrzygnięć merytorycznych i instytucjonalnych dotyczących wspólnego rynku rolnego, dążąc jednocześnie do maksymalizacji korzyści polityczno-gospodarczych możliwych do uzyskania w zamian za zgodę na jej utworzenie (w 1954 r. czekali na francuską decyzję w kwestii Europejskiej Wspólnoty Obronnej – EWO)¹⁸.

Wbrew krytykującym protekcyjnym założeniom unii agrarnej L. Erhardowi, K. Adenauer na posiedzeniu gabinetu 13 lipca 1954 r. stwierdził jednoznacznie, że polityka gospodarcza jest jedynie funkcją polityki zagranicznej oraz dodał, że „Francuzi tylko wtedy będą gotowi do popierania europejskiej integracji, jeśli będą mieli zagwarantowaną sprzedaż swojej pszenicy i cukru w Europie”. W tym czasie zasadniczym celem Adenauera w polityce zagranicznej było przekonanie Francji do ratyfikacji EWO. Niemcy poparli proponowany przez Francuzów interwencyjny

¹⁵ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 221.

¹⁶ BA Koblenz BML B116//8091, k. 17-18.

¹⁷ W Stuttgarcie stwierdzono, że szanse na rozwój poprzez mechanizację mają jedynie gospodarstwa powyżej 5 ha, co z niemieckiego punktu widzenia mogło być bardzo niebezpieczne, gdyż w Niemczech istniały setki tysięcy gospodarstw o mniejszym obszarze. Patrz: „Bericht über Ernährung, Landwirtschaft und Forster. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten”, (dalej: BML Bericht...), 1954, nr 7, s. 1; *Agrarwirtschaft* Jg. 5 (1956), s. 48.

¹⁸ G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert” zur ...*, s. 92.

model organizacji wspólnego rynku rolnego, gdyż zdawali sobie sprawę ze znaczenia, jakie dla francuskiego rolnictwa ma niemiecki rynek zbytu oraz jakie wpływy na rząd w Paryżu mają francuskie organizacje rolnicze¹⁹.

Odrzucenie EWO przez parlament francuski 30 sierpnia 1954 r. było dotkliwym ciosem dla procesu integracji europejskiej, spowodowało ochłodzenie stosunków niemiecko-francuskich, a co za tym idzie osłabiło poparcie H. Lübkego dla francuskiej koncepcji integracji rynku rolnego. Ostatecznie 4 listopada 1954 r. wypowiedział się on jednoznacznie negatywnie o możliwości utworzenia europejskiej unii agrarnej, niejako pieczętując fiasko toczących się od 1952 r. negocjacji. Nie oznaczało to jednak definitywnego końca idei integracji rolnictwa europejskiego, będącej istotną częścią większego projektu, jakim stało się utworzenie EWG²⁰.

Pomimo głębokiego rozczarowania upadkiem EWO K. Adenauer konsekwentnie dążył do wyjścia RFN z politycznej izolacji i zapewnienia niemieckiemu przemysłowi możliwości eksportowych. Zdając sobie sprawę z wagi rolnictwa dla Francji i jednocześnie licząc na polityczne koncesje, już jesienią 1954 r. zaoferował rządowi w Paryżu korzystne umowy handlowe. W trakcie negocjacji 19 października 1954 r. premier Claude Mendes-France zaproponował Adenauerowi współpracę w produkcji zbrojeniowej, zaś kanclerz zaakceptował 3-letnie umowy handlowe obejmujące import do RFN cukru i zbóż²¹.

Porozumienie francusko-niemieckie z jesieni 1954 r. wywołało zaniepokojenie pozostałych państw Szóstki. Dlatego Włosi i kraje Beneluxu przystąpiły do ofensywy dyplomatycznej, w wyniku której zwołano konferencję w Messynie 1-2 czerwca 1955 r. Powzięto na niej uchwałę o utworzeniu wspólnoty gospodarczej opartej na swobodnym przepływie czynników produkcji i utworzeniu silnych instytucji ponadnarodowych, których zadaniem byłoby harmonizowanie polityki gospodarczej wspólnoty. RFN była zdecydowanym zwolennikiem integracji europejskiej zarówno w kontekście politycznym jak i gospodarczym²².

Przełomowymi wydarzeniami w procesie budowy wspólnego rynku rolnego w Europie zachodniej, poza podpisaniem traktatów rzymskich 25 marca 1957 r., były konferencja rolna państw EWG w Stresie (3-11 lipca 1958 r.), negocjacje ze stycznia 1962 r. na temat przyspieszenia integracji i stworzenia regulacji rynkowych dotyczących zboża, i Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOiGR) oraz decyzje z lipca 1966 r. odnoszące się do problemu finansowania WPR.

W negocjacjach dotyczących utworzenia EWG problem rolnictwa pojawił się dopiero 30 września 1955 r., choć same rozmowy nie wychodziły poza sferę ogólników. Politycy niemieccy tkwili w głębokim dylemacie dotyczącym idei wspólnego rynku rolnego. Z jednej strony zdawali sobie sprawę z korzyści politycznych wynikających ze współpracy gospodarczej z Francją i innymi krajami Europy Zachodniej,

¹⁹ Die Kabinettsprotokolle..., 39. Posiedzenie z 13 lipca 1954, http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1954k/kap1_2/kap2_27/para3_2.html?highlight=true&search=Frankreich&stemming=true&field=all#highlightedTerm (25.08.2014); D. Krüger: *Sicherheit durch Integration?* ... s. 339-340; G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur ...*, s. 115-117.

²⁰ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 222.

²¹ W sierpniu 1955 r. podpisano kolejne umowy, zobowiązujące RFN do zakupu 500 tys. ton pszenicy i 200 tys. ton innych zbóż. Patrz: G. Thiemeyer, *Vom „Pool Vert“ zur ...*, s. 59-63, 73-88, 96-106, 110-122, 127-138; S. Pióciennik, *Europejska integracja gospodarcza w polityce RFN (1949-2000)*, Wrocław 2004, s. 328-332.

²² *Ibidem*, s. 113-116; Die Kabinettsprotokolle..., 89. Posiedzenie z 6 lipca 1955, http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1955k/kap1_2/kap2_32/para3_6.html?highlight=true&search=Messina&stemming=true&field=all#highlightedTerm, (25.08.2014).

z drugiej jednak obawiali się, że zniesienie różnego rodzaju ograniczeń celnych dotyczących produktów rolnych może być niebezpieczne dla niemieckiego rolnictwa i osłabić wpływy *CDU/CSU* wśród wiejskich wyborców. W 1955 r. niemieckie Ministerstwo Rolnictwa uczestniczyło w pracach dotyczących integracji rolnej na forum *OEEC*, jak i w ramach Konferencji Brukselskiej, stanowiącej kontynuację konferencji w Mesynie. Z niemieckiego punktu widzenia obie propozycje były niezadowolające, choć H. Lübke osobiście preferował rozwiązanie oparte na „Szóstce”, gdyż koncepcja *OEEC* przewidywała daleko idące obniżki cel, co przez wzmożony import mogło zagrozić istnieniu setek tysięcy małych gospodarstw rolnych. W związku z tym 19 września 1955 r. na posiedzeniu *CEA* H. Lübke po raz kolejny powtórzył, że ewentualna integracja rolnictwa europejskiego nie może zagrozić istnieniu olbrzymiej liczby chłopskich gospodarstw rolnych. H. Lübke opowiadał się konsekwentnie za 12-15 letnimi okresami przejściowymi, które dadzą czas na modernizację niemieckiego rolnictwa, wyrównanie szans oraz udział organizacji rolniczych w kształtowaniu wspólnego rynku rolnego. Kwestie modernizacji strukturalnej i technicznej miały kluczowe znaczenie w jego polityce do końca urzędowania na stanowisku ministra rolnictwa²³.

W toczących się w 1955 i 1956 r. negocjacjach „Szóstki”, osiągnięciem porozumienia najbardziej były zainteresowane RFN (ze względów politycznych) i kraje Beneluxu (ze względów gospodarczych). Z kolei najmniejsze zainteresowanie zacieśnianiem integracji (z wyjątkiem rynku rolnego) wykazywała Francja, która w tym okresie koncentrowała się na rozwiązywaniu kolejnych kryzysów kolonialnych. Dążący do porozumienia Niemcy byli więc zmuszeni do poczynienia daleko idących koncesji na rzecz Francji, której udało się narzucić pozostałym partnerom wspólną polityką rolną w kształcie początkowo wywołującym ich sprzeciw²⁴.

Ostatecznie postanowienia dotyczące wspólnej polityki rolnej w podpisanym 25 marca 1957 r. traktacie o EWG miały charakter bardzo ogólny. Określono jedynie cele i możliwe formy współpracy, zaś opracowaniem szczegółów miała się zająć Komisja EWG. Określenie celów i zasad WPR nastąpiło na konferencji rolnej EWG w Stresie od 3 do 11 lipca 1958 r. Uzgodniono tam powinność dążenia do: utworzenia jednolitego rynku rolnego, równowagi między podażą a popytem, preferencji dla produktów wytworzonych w EWG, solidarności finansowej, powiązania integracji sektorowej z polityką strukturalną, wzrostu dochodów rolników, ujednoczenia cen rolnych, 12-letnich okresów przejściowych i utrzymania gospodarstw rodzinnych jako dominującej formy gospodarowania w europejskim rolnictwie. Na dwóch ostatnich kwestiach szczególnie zależało H. Lübkiem, który przekonywał zebranych, że poparcie rolników (w tym *DBV*) dla WPR zależy od tego, czy zdoła im zagwarantować „wolność i niezależność w ich własnych gospodarstwach”²⁵. Ponadto świadom

²³ BML Bericht..., 1955 nr 1, s. 5; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 226.

²⁴ K. Popowicz, *Historia integracji europejskiej*, Warszawa 2006, s. 64-66.

²⁵ DBK 1958 nr 17; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, s. 9-10; S. Płóciennik, *Europejska...*, s. 331; M. Rudolf, *Heinrich Lübke. Eine politische Biographie*, Paderborn 1996, s. 238-239; Przedstawiciele *DBV* nie brali udziału w negocjacjach prowadzących do zawarcia traktatu o EWG. W związku z tym odnosili się do jego postanowień z rezerwą, ubolewając, że do zjednoczenia Europy dochodzi na podstawie politycznej, a nie gospodarczej. Zastrzegali również, że integracja gospodarstwa państw EWG nie może odbywać się kosztem rolnictwa i rodzinnych gospodarstw rolnych. W tej ostatniej kwestii zaniepokoiła ich szczególnie wypowiedź S. Mansholta, który stwierdził, że w rolnictwie jednoczącej się Europy szansę na przetrwanie mają jedynie gospodarstwa o powierzchni 25-30 ha, dlatego w najbliższych latach 8 mln osób w skali EWG będzie musiało opuścić wieś. Nastroje uspokoiły dopiero postanowienia konferencji w Stresie, a zwłaszcza deklaracja o utrzymaniu rodzinnych gospodarstw rolnych i ich dalszym organicznym rozwoju. Patrz: DBK 1957 nr 9; „Bericht über die Tätigkeit des DBV” für 1956/57, Bonn 1957, s. 8-9;

niskiej konkurencyjności niemieckiego rolnictwa był zainteresowany maksymalnym wydłużeniem okresów przejściowych, aby zyskać czas na jego modernizację.

Po konferencji w Stresie w centrum zachodnioniemieckiej polityki rolnej znalazły się problemy wewnętrzne związane z realizacją Zielonych Planów, zaś kwestie europejskie zeszyły na dalszy plan. Ponownie w centrum uwagi znalazła się za sprawą kierowanej przez Waltera Hallsteina Komisji Europejskiej, która 26 lutego i 30 czerwca 1960 r. przedstawiła propozycje idące w kierunku skrócenia okresów przejściowych i zastąpienia regulacji narodowych jednolitym systemem organizacji rynku rolnego dla całej EWG²⁶.

Propozycje W. Hallsteina spotkały się ze zdecydowaną krytyką zarówno ze strony nowego ministra rolnictwa RFN Wenera Schwarza i *DBV*, jak i L. Erharda. Zdaniem W. Schwarza koncepcja przyspieszenia integracji była sprzeczna z zapisami traktatu rzymskiego i ustaleniami konferencji w Stresie, przewidującymi okresy przejściowe o długości od 12 do 15 lat w integracji rynku rolnego. W. Schwarz i *DBV* nie widzieli możliwości skrócenia wcześniej zaplanowanych okresów przejściowych, gdyż – ich zdaniem – rolnictwo niemieckie nie było jeszcze gotowe do konkurencji międzynarodowej²⁷. Z kolei L. Erhard uważał za błąd nadmierne zacieśnianie współpracy w ramach EWG i odgradzanie się od innych międzynarodowych organizacji gospodarczych. Popierał wcześniejszą koncepcję współpracy pomiędzy EWG, *EFTA* i innymi krajami *OEEC*, gdyż obawiał się, że rosnąca samowystarczalność żywnościowa EWG doprowadzi do ograniczenia eksportu przemysłowego zachodnich Niemiec do państw trzecich²⁸.

Pomimo zastrzeżeń ministra rolnictwa, rząd pod wpływem K. Adenauera postanowił 5 kwietnia 1960 r. pozytywnie odnieść się do pomysłu skrócenia okresów przejściowych, a ministrowie L. Erhard, H. v. Brentano, F. Etzel i W. Schwarz dostali zadanie przygotowania szczegółowego stanowiska RFN wobec propozycji komisji EWG. W rezultacie już 22 kwietnia 1960 r. rząd wstępnie zaaprobował skrócenie okresów przejściowych i obniżenie zewnętrznych stawek celnych o 20%. Decyzje te wywołały negatywną reakcję *DBV*. Jej prezydent E. Rehwinkel protestował u kanclerza przeciwko skróceniu czasu okresu przejściowego, oznaczającego jego zdaniem „poważne zagrożenie dla zachodnioniemieckiego rolnictwa”²⁹.

Powyższe decyzje umożliwiły ustanowienie unii celnej EWG, nie jak wcześniej planowano w 1970 r., ale już w 1965 r. Wspólna taryfa celna dla obszaru EWG miała chronić przed konkurencją wzajemną i państw trzecich oraz stabilizować strukturę cen. Duże znaczenie dla jej zawarcia miała zaplanowana na 16 maja 1960 r. konferencja mocarstw w Paryżu, na której państwa EWG chciały zaprezentować jedność w obliczu Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego³⁰.

U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, s. 10; D. Gessner, *Marktregulierende Agrarpolitik in Deutschland 1924/25 bis 1967: Entwicklung, Ziele, Alternativen und Handlungsspielraume*, „Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” Bd. 93. H. 2, 2006, s. 142.

²⁶ „Agrardienst” 18.3.1960, s. 1-3; Archiv für Christlich Demokratische Politik (dalej: ACDP), Nachlaß Hermes I-090-034/2.

²⁷ „DBK Informationsdienst” nr 5, 22.03.1960.

²⁸ RFN praktykowała politykę handlową, w myśl której w zamian za możliwość eksportu produktów przemysłowych w ramach tzw. umów kompensacyjnych, zgadzała się na import wyrobów rolniczych.

²⁹ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 308-309; *Die Kabinettsprotokolle...*, 103. Posiedzenie z 5 kwietnia 1960 http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1960k/kap1_2/kap2_16/para3_2.html; 105. Posiedzenie z 22 kwietnia 1960 http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1960k/kap1_2/kap2_18/para3_4.html; (28.08.2014).

³⁰ „Archiv der Gegenwart” 1960, s. 8376.

Dnia 30 czerwca 1960 r. S. Mansholt przedstawił w komisji EWG dalsze propozycje rozwoju wspólnej polityki rolnej, zgodnie z którymi dla pszenicy, zbóż paszowych, produktów mlecznych, cukru, mięsa wołowego i wieprzowego, drobiu i jaj powinny zostać utworzone specjalne, wspólnotowe instytucje rynkowe. Zgodnie ze strategią negocjacyjną niemieckiego ministerstwa rolnictwa, W. Schwarz odrzucił możliwość wcześniejszego utworzenia takich instytucji, zniesienia narodowych środków ochronnych dla niemieckiego rolnictwa i obniżenia cen towarów rolnych w RFN, gdyż oznaczałoby to duże straty w dochodach niemieckiej wsi, których rząd nie był w stanie wyrównać (ministerstwo szacowało je na 1 miliard 300 mln marek) oraz zagrożenie dla egzystencji wielu gospodarstw³¹. W imieniu rządu W. Schwarz na posiedzeniu Rady Ministrów EWG 19 i 20 lipca 1960 r. w Brukseli zgłosił sprzeciw dotyczący zamiarów S. Mansholta i komisji EWG³². Odwoływał się przy tym do ustaleń konferencji w Stresie, iż jedną z podstawowych zasad wspólnej polityki rolnej miało być utrzymanie na obszarze EWG chłopskiej, rodzinnej gospodarki rolnej.

Preferowana przez ministerstwo rolnictwa od pierwszej połowy lat 50. taktyka wyczekiwania i odwlekania w czasie decyzji zmierzających do utworzenia wspólnego rynku rolnego zyskała częściowe poparcie ze strony K. Adenauera, który doceniał znaczenie chłopów. Był on jednocześnie zainteresowany integracją gospodarczą „Szóstki”, gdyż – jak podkreślał – rozwój wewnętrzny zależał od bezpieczeństwa zewnętrznego, czyli trwałego politycznego i gospodarczego powiązania RFN z zachodem Europy. Dlatego starał się nie zrazić zagranicznych partnerów, w tym szczególnie Francji, i w decydujących momentach z reguły opowiadał się za kontynuowaniem procesu integracji³³. Z tych względów, pomimo sprzeciwu *DBV* i zastrzeżeń ministerstwa rolnictwa, jesienią 1960 r. rząd wyraził zgodę na kontynuowanie integracji rynku rolnego, gdyż – jak to ujął W. Schwarz – „utrzymanie przyjaźni z Francją było dla Adenauera ważniejsze niż interesy rolnictwa”³⁴. W rezultacie na posiedzeniu Rady Ministrów EWG 19 i 20 grudnia 1960 r. zdecydowano o przyspieszeniu działań integracyjnych w tym sektorze³⁵.

W 1961 r. Francja wywierała naciski na partnerów z EWG w kwestii dalszego rozwoju wspólnej polityki rolnej, jednak przewidzianą na 3-4 lipca kolejną rundę negocjacji w ramach Rady ministrów EWG przesunięto na późniejszy termin ze względu

³¹ W tej kwestii, podobnie jak *DBV*, opowiadał się za podniesieniem cen rolnych do poziomu obowiązującego w RFN. Patrz: Informationsdienst für Ernährung und Landwirtschaft Nr 27 11.7.1960, s. 3; Nr. 29, 25.7.1960, s. 2.

³² „Agrardienst” 26.7.1960, s. 2. Sfery przemysłowe popierane przez L. Erharda konsekwentnie opowiadały się za koncesjami w rolnictwie dla międzynarodowych partnerów gospodarczych w celu podtrzymania niemieckiego eksportu przemysłowego.

³³ ACDP Nachlaß Schwarz I – 211 – 001/2, s. 47. Dnia 2 sierpnia 1960 r. odbyło się spotkanie K. Adenauera, W. Schwarza i T. Sonnemanna z A. Hermesem i E. Rehwinkelcm. Przedstawiciele *DBV* po raz kolejny opowiedzieli się za utrzymaniem niemieckich cen na zboże, a T. Sonnemann stwierdził, że rząd niemiecki w kwestii wspólnej polityki rolnej (w tym także w kwestii cen zboża) powinien zająć pozycję wyczekującą, aż partnerzy zbliżą się do niemieckiego punktu widzenia. Ujednolicenie cen na niemieckim poziomie było atrakcyjne dla chłopów w innych krajach (szczególnie we Francji), mogących wywrzeć nacisk na własne rządy. Patrz: „Agrardienst” 9.8.1960, s. 1-3; Die Kabinettsprotokolle..., 7. Posiedzenie z 3 stycznia 1962; http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1962k/kap1_2/kap2_1/para3_3.html; (15.08.2014).

³⁴ ACDP Nachlaß Schwarz I-211-001/2, s. 8; Die Kabinettsprotokolle..., 123 Posiedzenie z 5 października 1960 r. http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1960k/kap1_2/kap2_39/para3_7.html?highlight=true&search=Landwirtschaft&stemming=true&field=all#Start ((25.08.2014).

³⁵ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 318.

na wybory do *Bundestagu*. Negocjacje rozpoczęły się dopiero 29 listopada 1961 r. Dla RFN pogłębianie integracji było korzystne z punktu widzenia polityki zagranicznej i interesów przemysłu, zaś w rolnictwie groziło spadkiem dochodów i pogłębieniem istniejącego dysparytetu dzielącego je od przemysłu. Dlatego delegacja niemiecka po raz kolejny odwlekała decyzje o organizacji rynków na główne produkty rolne i poziomie cen. Jej pozycję negocjacyjną wzmocniał wielokrotnie podnoszony przez Schwarza fakt, że pomimo obowiązywania systemu kontyngentów, RFN była jedynym członkiem EWG, który importował znaczące ilości zboża z nadwyżek występujących na jej obszarze³⁶.

W trakcie negocjacji szczególnie trudno było pogodzić interesy dwóch największych państw, czyli Francji i RFN. Ostatecznie Charles de Gaulle na spotkaniu z K. Adenauerem 9 grudnia 1961 r., stwierdził, że Francja nie zgodzi się na przejście do drugiego etapu budowy EWG, jeśli nie obejmie on także produktów rolnych na równi z produktami przemysłowymi. Stwierdził, że ewentualną nadprodukcję żywności EWG musi wziąć na swoje konto, nawet jeżeli będzie to związane z dużymi kosztami³⁷.

W. Schwarz zgodnie z postulatami *DBV* zamierzał odrzucić propozycję Komisji Europejskiej ustanowienia systemu cen kierunkowych na zboże i powołania specjalnego funduszu do finansowania wspólnej polityki rolnej. Jednak jego stanowisko zostało zmodyfikowane na posiedzeniu rządu 3 stycznia 1962 r., kiedy ponadto wyrażono zgodę na powołanie specjalnego europejskiego Funduszu Rolnego³⁸.

Rada Ministrów EWG pod przewodnictwem Alfreda Müller-Armacka rozpoczęła 4 stycznia 1962 r. kolejne posiedzenie, którego celem było ustalenie zasad przejścia do drugiego etapu integracji, przewidzianego w traktatach rzymskich. Daleko idące rozbieżności pomiędzy uczestnikami obrad oraz nacisk na poszczególne delegacje ze strony parlamentów, partii politycznych i opinii publicznej sprawiły, że negocjacje przedłużały się³⁹. Ostateczne porozumienie zapadło po dramatycznym posiedzeniu Rady Ministrów w nocy z 13 na 14 stycznia 1962 r. Przyjęto uzgodnienia dotyczące wspólnego rynku zboża, jaj, drobiu, wieprzowiny, wina i kontyngentów na wino, cen minimalnych, opłat wyrównawczych i konkurencji, co w powszechnym przekonaniu oznaczało otwarcie nowego okresu w europejskiej polityce rolnej. Na tej podstawie 4 kwietnia 1962 r. Rada Ministrów EWG uchwaliła 8 rozporządzeń regulujących szczegółowo kwestie produkcji i obrotu tymi produktami, wprowadzając system regulacji rynku rolnego wzorowany na niemieckim *Marktordnung*. Zakładał on kształtowanie ceny podstawowych produktów rolnych nie przez rynek, lecz polityczne decyzje Rady EWG oraz obowiązywanie (obowiązkowe lub fakultatywne) zasady nieograniczonego skupu wyprodukowanej przez rolników żywności po cenach interwencyjnych⁴⁰.

³⁶ *Ibidem*, s. 327; BA Koblenz BML B116/7278.

³⁷ K. K. Patel, *Europäisierung wider Willen. Die Bundesrepublik Deutschland in der Agrarintegration der EWG 1955-1973*, Oldenburg 2009, s. 203-205.

³⁸ Die Kabinettsprotokolle..., 7. Posiedzenie z 3 stycznia 1962, http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1962k/kap1_2/kap2_1/para3_3.html; (15.08.2014).

³⁹ „Agraradienst” z 13.01.1962 s. 4 i z 17.01.1962 s. 1.

⁴⁰ Europejski system rynku zboża miał się opierać na jednolitej europejskiej cenie kierunkowej dla producentów i na systemie opłat wyrównawczych w wypadku importu zboża zarówno z krajów trzecich jak i należących do EWG. W odniesieniu do krajów członkowskich opłaty wyrównawcze miały zostać zniesione w okresie przejściowym. Równoległe do znoszenia wewnętrznych opłat wyrównawczych, ceny w EWG miały zbliżać się do siebie. Ich ostateczny poziom nie został określony, co oznaczało przesunięcie decyzji dotyczącej cen zboża na później. Takie rozwiązanie zadowalało RFN, która poszukując kompromisu ogłosiła, że jest gotowa wpłacać do Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej

W trakcie brukselskich negocjacji W. Schwarz zgodził się na wprowadzenie systemu cen kierunkowych i zwiększenie niemieckich wpłat na EFOiGR. Jednocześnie zapewnił rządowi RFN swobodę w wyrównywaniu niemieckim chłopom ewentualnych strat wynikłych z jego wprowadzenia oraz kolejny raz zdołał odsunąć w czasie ostateczną decyzję dotyczącą cen na zboże. Ponadto przeforsował zasadę, zgodnie z którą problem ujednoczenia cen na rynku zbożowym miał wrócić pod obrady dopiero wtedy, gdy unia zdobędzie doświadczenia związane z systemem cen kierunkowych⁴¹.

Nowością w zawartym 14 stycznia 1962 r. porozumieniu było wprowadzenie jednolitego prawa europejskiego w dziedzinie rolnictwa, obowiązującego wszystkie państwa członkowskie, inaczej niż w przypadku sektora przemysłowo-gospodarczego, dla którego traktat rzymski przewidywał wyłącznie unię celną⁴².

Adenauer przemawiając 17 stycznia 1962 r. w *Bundestagu* bronił postawy i osiągnięć niemieckiej delegacji w Brukseli, a zawarte porozumienie określił jako decydujący krok do wprowadzenia gospodarczej jedności Europy i jedno z najważniejszych wydarzeń w historii dwudziestowiecznej Europy. Wiązał z nim nadzieje na szybkie stworzenie europejskiej unii politycznej. Był w tym zgodny z de Gaullem, który wobec odprężenia na linii Związek Radziecki – Stany Zjednoczone dostrzegał konieczność wzmocnienia pozycji politycznej Europy⁴³.

Treść zawartych w Brukseli porozumień dotyczących polityki rolnej przedstawił w *Bundestagu* 24 stycznia 1962 r. minister W. Schwarz. W debacie zarysowała się znacząca jedność poglądów partii rządzących i opozycji. Wszystkie frakcje parlamentarne opowiedziały się za koniecznością wsparcia zmian strukturalnych na niemieckiej wsi, aby przygotować ją do międzynarodowej konkurencji i w ten sposób zapewnić przyszłość rodzinnym gospodarstwom rolnym na wspólnym europejskim rynku⁴⁴.

Nowa faza sporu o przyszłą politykę rolną w łonie EWG rozpoczęła się bezpośrednio po wydaniu rozporządzeń z kwietnia 1962 r. i wiązała się z dyskusją na temat ujednoczenia cen zboża⁴⁵. Po kilku miesiącach konsultacji Komisja EWG 14 stycznia 1963 r. złożyła projekt przewidujący znaczące obniżenie niemieckich cen już w latach 1963/1964. Propozycja ta spotkała się z ostrą krytyką ze strony DBV i W. Schwarza, który był jej przeciwny na forum rządu i parlamentu. Prowadził na ten temat także publiczną debatę z prezydentem Komisji EWG – W. Hallsteinem, który traktował cenę jako decydujący czynnik w równoważeniu podaży i popytu, a jednocześnie prezentował pogląd, że zbyt wysoka cena zboża może doprowadzić do nadprodukcji i ostrej konkurencji wewnątrz Wspólnoty⁴⁶. Z kolei W. Schwarz wskazywał na polityczne (poparcie CDU/CSU wśród chłopów) i społeczne (migracja ludności wiejskiej do miast) aspekty polityki cenowej i nadał im pierwszorzędne znaczenie. Powoływał się przy tym na wielokrotnie powtarzane przez K. Adenauera (a później także L. Er-

(EFOiGR. franc. *FEOGA*) więcej niż przewidywał to przyjęty wcześniej klucz EWG, a mianowicie 31%, a nie jak przewidywano wcześniej 28% ogólnych wydatków wspomnianego funduszu Patr: P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 20; „Agraradienst” z 17.01.1962 r., s. 1.

⁴¹ BA Koblenz BML B116/17531; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 331.

⁴² VdDB, 4. Wahlperiode, 12. Sitzung, 24.01.962, St. Berichte, s. 315-322; VdDB, 4. Wahlperiode, 13. Sitzung, 31.01.1962, St. Berichte, s. 350-403.

⁴³ VdDB, 4. Wahlperiode, 9. Sitzung, 17.01.1962, St. Berichte, s. 176-177.

⁴⁴ VdDB, 4. Wahlperiode, 12. Sitzung, 24.01.962, St. Berichte, s. 315-322; VdDB, 4. Wahlperiode, 13. Sitzung, 31.01.1962, St. Berichte, s. 350-403.

⁴⁵ BA Koblenz BML B116/1321.

⁴⁶ Przewidywania Hallsteina stały się rzeczywistością w drugiej połowie lat 60. i spowodowały kryzys całej WPR pod koniec tej dekady.

harda) stwierdzenie, że dochody niemieckiego rolnictwa, w związku z ujednoczeniem cen w EWG, nie mogą zostać zmniejszone. W celu uspokojenia coraz bardziej radykalizujących się chłopów, krytykujących już nie tylko rząd, ale również *DBV* (co groziło utratą politycznych wpływów chadeków na wsi) oraz w związku ze zbliżającymi się wyborami krajowymi w Dolnej Saksonii, K. Adenauer poparł W. Schwarza i stwierdził, że obniżenie niemieckich cen nie wchodzi w grę⁴⁷. W konsekwencji 24 kwietnia 1963 r. rząd niemiecki postanowił odrzucić zaproponowane przez Komisję EWG ceny kierunkowe zbóż dotyczące roku gospodarczego 1963/1964⁴⁸.

Przed kolejną rundą negocjacji delegacja niemiecka wyposażona została w instrukcje i pełnomocnictwa rządowe, wykluczające zgodę na jakiegokolwiek zmiany cen zboża. W rezultacie W. Schwarz na posiedzeniu ministrów rolnictwa EWG w Brukseli 21 maja 1963 r. odrzucił propozycję obniżki niemieckich cen na zboże w roku gospodarczym 1963/64 oraz zadeklarował, że w następnym roku Niemcy także zgłoszą swój sprzeciw. Postawa W. Schwarza spotkała się z ostrą krytyką ze strony pozostałych ministrów EWG, ale nie zmieniło to niemieckiego stanowiska. Przełomu nie przyniosły również niemiecko-francuskie konsultacje i rozmowy gospodarze z 4-5 lipca 1963 r. w ramach przygotowań do podpisania Traktatu Elizejskiego.

Pomimo prezentowania twardej postawy, w połowie 1963 r. na forum rządu pojawił się pogląd, że kwestii cen zboża nie należy traktować dogmatycznie. W imię dalszego pogłębiania integracji dopuszczono gotowość do kompromisu, pod warunkiem pełnego wyrównania strat, jakie z tego tytułu poniosą niemieccy rolnicy⁴⁹.

Kolejna faza rokowań dotyczących cen zboża rozpoczęła się już po zmianie na stanowisku kanclerza. Przedstawiona na ich wstępie propozycja Komisji Europejskiej od nazwiska autora zyskała miano Planu Mansholta⁵⁰. W imieniu Komisji EWG przedstawił on 5 listopada 1963 r. Radzie Ministrów EWG propozycję ujednoczenia od 1 lipca 1964 r. cen zboża na średnim poziomie. Cena pszenicy miała wynieść 425 marek za tonę, a jęczmienia 370 marek za tonę. Jednocześnie w ramach działań osłonowych proponował „degresywne wypłaty wyrównawcze do 1970 r.” dla krajów, w których według planu miało dojść do obniżenia cen. Dla RFN powyższa propozycja była trudna do zaakceptowania, gdyż oznaczała obniżkę niemieckich cen interwencyjnych, równoznaczną ze zmniejszeniem się rolniczych dochodów o 11 do 15% w stosunku do roku 1963/1964. Straty niemieckich chłopów byłyby największe w całym EWG; według szacunków Komisji Europejskiej miały wynieść ok. 560 mln marek rocznie⁵¹. Komisja EWG przewidywała, że wywołane zmniejszeniem cen zboża dochody będą wyrównywane ze środków wspólnotowych przez trzy lata⁵².

⁴⁷ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 346-347.

⁴⁸ Die Kabinettsprotokolle..., 73. Posiedzenie z 24 kwietnia 1963, www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1963k/kap1_2/kap2_18/para3_11.html. (25.08.2014).

⁴⁹ W. Schwarz stwierdził, że cena zboża nie jest dogmatem, jeśli poszkodowani chłopci otrzymają pełne i długotrwałe wyrównanie wszystkich strat, U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 351; „Agrardienst” 9.7.1963, s. 2-3.

⁵⁰ S. Mansholt dawał do zrozumienia, że specjalnie poczekał ze swoją propozycją do zmiany na fotelu kanclerskim, gdyż miał nadzieję, że mniej ulegający chłopom L. Erhard będzie bardziej skłonny do kompromisu. Patrz: „Spiegel” 1963, nr 47, s. 37-38, 58-59.

⁵¹ *DBV* obliczył powyższe straty na 1,5 do 2 miliardów marek, a Ministerstwo Rolnictwa na 910 mln marek. Die Kabinettsprotokolle..., 103. Posiedzenie z 11 grudnia 1963 r. - http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1963k/kap1_2/kap2_51/para3_11.html; „Spiegel” 1963, nr 47, s. 42-44.

⁵² P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 20-21; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 354; Die Kabinettsprotokolle..., 98. Posiedzenie z 6 listopada 1963 http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1963k/kap1_2/kap2_44/para3_2.html (25.08.2014).

W związku ze zmianą na fotelu kanclerza pozycja W. Schwarza była niepewna. O ile K. Adenauer był gotowy do znaczących ustępstw na rzecz chłopów, o tyle L. Erhard wyżej cenił szanse dla Niemiec wynikające z negocjacji w ramach rundy Kennedy'ego, niż utrzymanie dotychczasowych niemieckich cen na zboże. Nowy kanclerz nie chciał dopuścić do zerwania tych negocjacji, gdyż w dużej mierze od nich zależał niemiecki eksport produktów przemysłowych. Dlatego konieczność obniżenia niemieckich cen zboża była coraz powszechniej akceptowana w kręgach rządowych, jednocześnie zgodnych, że chłopci muszą uzyskać rekompensatę za poniesione straty⁵³.

Za ujednoczeniem cen na zboże już w 1967 r. opowiadały się Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Ministerstwo Gospodarki, podobnie jak L. Erhard wskazując na kwestie koniunkturalne oraz związek pomiędzy wspólną ceną zboża a negocjacjami w ramach rundy Kennedy'ego *GATT*⁵⁴. W. Schwarz odrzucał argumenty swoich kolegów i bronił stanowiska (całkowicie zgodnego z poglądami *DBV*), że ujednoczenie cen powinno nastąpić zgodnie z traktatami rzymskimi w 1970 r. L. Erhard próbował przekonać do koncepcji obu ministerstw frakcje parlamentarne, co zakończyło się połowicznym sukcesem, gdyż *FDP* walcząc o chłopskie głosy, konsekwentnie odrzucała ujednoczenie cen zboża przed 1970 r.⁵⁵

W trakcie rozpoczętych 19 grudnia 1963 r. w Brukseli negocjacji delegacja niemiecka odrzucała plan Mansholta wskazując na traktat rzymski, w którym koniec okresu przejściowego ustalono na 31 grudnia 1969 r. Powoływano się także na ustalenia ze stycznia 1962 r. stwierdzające, że skrócenie czasu przejściowego w sektorze rolnym jest niemożliwe. Niemcy blokowały pojęcie decyzji dotyczącej cen zboża do jesieni 1964 r., a L. Erhard podkreślał, że aktualna i przyszła kondycja budżetu niemieckiego nie pozwala na dalsze jego obciążenia z tytułu rekompensat dla rolnictwa⁵⁶.

W zaistniałej sytuacji 21 października 1964 r. de Gaulle zagroził wycofaniem się Francji z EWG, jeśli do 15 grudnia nie zostanie zawarte porozumienie dotyczące wspólnej polityki rolnej. Francuzi dali do zrozumienia, że od zawarcia porozumienia w sprawach rolnych zależą dalsze losy negocjacji dotyczących Rundy Kennedy'ego (na czym szczególnie zależało RFN) oraz Unii Politycznej w Europie⁵⁷.

Ułtymatywne stanowisko Francji sprawiło, że rząd RFN nie mógł kontynuować swojej kunktatorskiej polityki w kwestii cen zboża. Jednak osiągnięcie kompromisu na forum EWG wymagało wcześniejszej zgody *DBV*, szczególnie w kontekście zbliżających się wyborów do *Bundestagu* w 1965 r. W tym celu L. Erhard dwukrotnie (13 i 29 listopada 1964 r.) spotkał się z E. Rehwinkelem. Ze względu na ultimatum francuskie i napięcia w koalicji (*FDP* demonstrowała swoje poparcie dla chłopów) pozycja przetargowa E. Rehwinkela była wyjątkowo korzystna. Dlatego oprócz wyrównania strat z tytułu obniżki cen zboża (na co poza koalicjantami zgadzały się także partie opozycyjne) zażądał dodatkowych środków na tzw. działania przygotowawcze (*Vorfelddbereinigung*), mające jego zdaniem służyć podniesieniu konkurencyjności niemieckiego rolnictwa w ramach EWG. W sumie domagał się dodatkowych (bezpśrednich i pośrednich) subwencji dla rolnictwa w wysokości ponad 1 mld DM rocznie. Na wątpliwości Erharda kwestionującego wysokość podanej sumy, pewny swojej

⁵³ „Agrardienst” 21.7. 1963, s. 1-2.

⁵⁴ Die Kabinettsprotokolle..., 114. Posiedzenie z 11 marca 1964, [http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1964k/kap1_2/kap2_12/para3_6.html?highlight=true&search=Getreidepreis&stemming=fa](http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1964k/kap1_2/kap2_12/para3_6.html?highlight=true&search=Getreidepreis&stemming=false&field=all#Start)lse&field=all#Start; (10.08.2014); Die Kabinettsprotokolle..., 103. Posiedzenie z 11 grudnia 1963 r. http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1963k/kap1_2/kap2_51/para3_11.html (25.08.2014).

⁵⁵ P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 81; „Agra-Europe” 1964, nr 5, 3.02.1964, s. 13.

⁵⁶ „Agrardienst” 21.12. 1963, s.2.

⁵⁷ P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 84-85.

siły E. Rehwinkel odpowiedział, że „EWG, niemiecko-francuska przyjaźń i wiejscy wyborcy są warcą jednego miliarda”⁵⁸.

Ostatecznie na spotkaniu 29 listopada 1964 r. *DBV* i rząd zgodziły się na ujednoczenie cen zboża od 1 lipca 1967 r. oraz ustanowienie ceny minimalnej na miękką pszenicę na poziomie 440-450 marek za tonę⁵⁹. W zamian rolnictwo miało otrzymać dodatkowe subwencje, których wysokość L. Erhard określił 2 grudnia 1964 r. podczas debaty w *Bundestagu*. Przedstawiając stanowisko rządu ogłosił, że zgadza się on na ujednoczenie cen zboża od 1 lipca 1967 r., a wywołane tym straty rolników zostaną wyrównane. Zapowiedział również, że w ramach tzw. programu dostosowawczego wieś otrzyma dodatkowo (tzn. ponad kwoty zaplanowane w Zielonych Planach i wyrównanie strat z tytułu obniżki cen) 850 mln *DM* w 1965 r. i 1100 mln *DM* od 1966 do 1970 r.⁶⁰

Na czele niemieckiej delegacji na rokowania w Brukseli stanął minister gospodarki, Kurt Schmücker. Przedstawiona przez niego propozycja porozumienia, zakładająca obniżkę cen pszenicy do 440 marek za tonę, przesunięcie terminu ujednoczenia cen na 1 lipca 1967 r. oraz dodatkowe subwencje dla niemieckiego rolnictwa z funduszy EWG w wysokości 700 mln *DM* rocznie została odrzucona przez pozostałych uczestników obrad. Długotrwałe blokowanie negocjacji przez RFN sprawiło, że znalazła się sama naprzeciwko zjednoczonego frontu pozostałych członków EWG, którzy w ultimatywnej formie zaproponowali niższe ceny. Uleganie *DBV* i wynikająca z tego błędna strategia negocjacyjna z poprzednich lat doprowadziły do sytuacji, w której osamotniona RFN, unikając ostatecznego zerwania negocjacji musiała zgodzić się na przedstawione warunki, nawet bez uzyskania rekompensaty w innych dziedzinach. Protesty W. Schwarza (który groził nawet dymisją) i E. Rehwinkela u L. Erharda nie przyniosły rezultatu, gdyż kanclerz wyżej stawał integrację polityczną i gospodarczą RFN z Zachodem niż żądania *DBV*⁶¹.

Ostatecznie porozumienie zawarte w Brukseli 15 grudnia 1964 r. przewidywało ujednoczenie cen od 1 lipca 1967 r. na poziomie: pszenica 425, jęczmień 365, żyto 375 i kukurydza 362,5 marek za tonę. Tytułem rekompensaty za straty wynikające z obniżenia cen RFN w pierwszym roku po ich ujednoczeniu miała otrzymać 560, w drugim 364, a w trzecim – 187 mln marek⁶².

Po zakończeniu negocjacji każda z delegacji ogłosiła swoje zwycięstwo. Uczynił tak również K. Schmücker, choć opinie w RFN były mocno zróżnicowane⁶³. Zach-

⁵⁸ W gruncie rzeczy *DBV* zdawał sobie sprawę, że w zaistniałych okolicznościach chadecy raczej wejdą w konflikt z chłopami niż zdecydują się na rezygnację z integracji europejskiej czy wystawią na niebezpieczeństwo negocjacje w ramach Rundy Kennedy'ego. Dlatego pomimo oficjalnej retoryki o „twardą obronę niemieckich cen zboża”, kierownictwo związku w rzeczywistości pogodziło się z tym, co nieuniknione i jedynie starało się jak najdrożej „sprzedać” swoją zgodę na ujednoczenie cen zboża w ramach EWG. Patrz: P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 86-87); „Spiegel” 1964, nr 48, s. 37; ACDP Nachlaß Schwarz 1-211-001/2, s. 70.

⁵⁹ W ten sposób L. Erhard odrzucił propozycję zawartą w planie S. Mansholta, w którym powyższa cena wynosiła 425 marek za tonę. Porozumienie wynegocjowane przez Erharda zostało docenione przez niezbyt mu przychylnego Adenauera, który gratulował mu podjęcia decyzji o „wielkim znaczeniu politycznym”. Patrz: „Spiegel” 1964 nr 50, s. 29.

⁶⁰ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 360; P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 89.

⁶¹ K. K. Patel, *Europäisierung wider Willen...*, s. 511; P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 91.

⁶² U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 362; P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 91.

⁶³ Daleko idące zadowolenie wykazywali Francuzi. Maurice Schuman stwierdził nawet, że: „Są dwaj zwycięzcy Europa i Francja”, U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 363.

wanie delegacji niemieckiej w Brukseli spotkało się z ostrą krytyką ze strony DBV i W. Schwarza⁶⁴. E. Rehwinkel mówiło o „jawnym znieważeniu rolnictwa” i żądał zwiększenia rekompensat. K. Schmücker i L. Erhard uzasadniali swoje ustępstwa chęcią uniknięcia izolacji w ramach EWG i przedstawiali porozumienie z Brukseli jako „przełom w jednoczeniu Europy”. Porozumienie ostro skrytykowała koalicyjna FDP, zarzucając kanclerzowi lekceważenie wcześniejszych uzgodnień i nadmierne uleganie Brukseli⁶⁵.

W celu wyrównania strat wynikających z obniżenia cen na zboże w RFN 30 czerwca 1965 r. Bundestag uchwalił Ustawę o wspieraniu integracji niemieckiego rolnictwa z rynkiem Wspólnoty (*Gesetz zur Förderung der Eingliederung der deutschen Landwirtschaft in den Gemeinsamen Markt*), czyli tzw. *EWG-Anpassungsgesetz*⁶⁶. Na jej podstawie poza środkami z Zielonego Planu rolnictwo miało przez cztery lata (począwszy od 1966 r.) otrzymać 1,03 mld DM pomocy dostosowawczej (*Anpassungshilfe*) oraz pełne rekompensaty strat z tytułu obniżki cen zboża do końca przewidzianego w traktatach rzymskich okresu przejściowego⁶⁷.

Uchwalone ustawy były niewątpliwie elementem umacniania pozycji CDU/CSU wśród wiejskiego elektoratu przed wyborami do Bundestagu w 1965 r. Głównym punktem kampanii przedwyborczej chadeków na wsi był Zjazd Chłopów w Düsseldorfie, na którym 16 lipca 1965 r. Erhard odrzucił możliwość dalszych ofiar ze strony niemieckiego rolnictwa na rzecz EWG, stwierdzając, że zgoda na obniżenie cen zboża była wystarczającym dowodem europejskiego nastawienia rządu⁶⁸.

Po stworzeniu europejskiego systemu regulacji dla najważniejszych produktów rolnych oraz ujednoczeniu cen zboża od 1 lipca 1967 r., najtrudniejszym problemem pozostawało ustalenie zasad finansowania EFOiGR. Zasadniczy spór dotyczył wysokości udziału w finansowaniu wspólnej polityki rolnej przez poszczególne kraje oraz kompetencji Parlamentu Europejskiego i Komisji Europejskiej do pobierania i wydatkowania środków na ten cel.

Ponieważ dotychczasowe zasady dotyczące finansowania wspólnej polityki rolnej wygaszały 30 czerwca 1965 r., 31 marca 1965 r. Komisja EWG przedstawiła projekt zmian w tej dziedzinie, proponując zastąpienie składek państw członkowskich przejętymi na ten cel środkami pochodzącymi z opłat wyrównawczych nakładanych na importowane na obszar EWG produkty rolne oraz ceł pobieranych z tytułu importu wyrobów przemysłowych. W razie potrzeby Parlament EWG miał uchwalić wpłatę dodatkowych środków. Komisja EWG zmierzała w kierunku utworzenia europejskie-

⁶⁴ Paradoksem było, że niemiecka opinia publiczna odpowiedzialnością za porażkę obarczyła nie K. Schmückera, ale W. Schwarza. Patrz: „Agra-Europe” 5 (1964), nr 50, DBK.

⁶⁵ P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 92; „Agra-Europe” 6 (1965), Nr. 7, s. 2-3. Podczas gdy partie koalicyjne sprzeczały się co do rezultatów brukselskich negocjacji, SPD korzystając z okazji skrytykowała rząd, stwierdzając, że rolnictwo czuje się oszukane i to w stopniu największym od czasu Capriviego. Patrz: U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 363.

⁶⁶ VdDB, IV. Wahlperiode, 194. Sitzung (30.6.1965), St. Berichte. Bd. 59, S. 987 i n. Bundestag uchwalił 25 czerwca 1965 r. inne korzystne dla wsi akty prawne: ustawę dotyczącą sposobu ustalania dochodów w rolnictwie i leśnictwie w oparciu o tzw. stawki przeciętne, kolejne przepisy dotyczące zabezpieczenia na starość rolników oraz ustawę o zabezpieczeniu zaopatrzenia w produkty spożywcze i rolnicze *Ernährungssicherstellungsgesetz*, Patrz: DBK 1965 nr 13; „Bundesgesetzblatt” 24.08.1965 r., s. 938; „Bundesgesetzblatt” 9.07.1965 r., s. 801.

⁶⁷ „Agra-Europe” 6 (1965), nr 26, s. 1-5, nr 28, s. 2-3; P. Ackermann, *Der Deutsche Bauernverband...*, s. 95.

⁶⁸ Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover (dalej: NHStAH), Nachlaß Rehwinkel VVP 38/ Acc 139/84 nr 51, s. 44.

go budżetu, uzyskania samodzielności finansowej oraz przekształcenia EWG w organizację ponadnarodową, w większym niż dotychczas stopniu niezależną od państw członkowskich⁶⁹.

Było to nie do przyjęcia dla Francji, która od początku 1965 r. dążyła do ograniczenia kompetencji Komisji i Parlamentu EWG. Francuski minister spraw zagranicznych uznał, że Komisja EWG przekroczyła swoje kompetencje i w nocy z 30 czerwca na 1 lipca 1965 r. zerwał obrady Rady Ministrów EWG. Odtąd, aż do stycznia 1966 r. Francja nie uczestniczyła w posiedzeniach Rady Ministrów, prowadząc politykę tzw. pustego krzesła⁷⁰. RFN ze względu na dążenie do ściślejszej integracji „Szóstki” popierała propozycje Komisji, zaś decyzja Francji spotkała się w tym kraju z powszechną krytyką. Nastroje antyfrancuskie mieszały się z obawami, że Francuzi w zamian za powrót do stołu rokowań będą chcieli wymusić kolejne korzystne dla siebie ustępstwa w dziedzinie polityki rolnej. W związku z tym, pomimo konfliktów wewnętrznych, partie polityczne, *Bundestag*, rząd i *DBV* podkreślały, że czas niemieckich ustępstw się skończył⁷¹.

Próby przewyciężenia kryzysu w negocjacjach dotyczących finansowania europejskiego rynku rolnego trwały przez całą drugą połowę 1965 r. W tym celu kolejny minister rolnictwa Herman Höcherl kontaktował się z ministrami rolnictwa EWG (szczególnie z Edgardem Pisanim), ekspertami rolnymi w RFN oraz E. Rehwinkelem⁷². Na forum EWG krytykował politykę W. Hallsteina i S. Mansholta i powtórzył, że niemieckie ustępstwa w dziedzinie polityki rolnej skończyły się, a powodzenie integracji zależy od takiego samego i sprawiedliwego traktowania wszystkich partnerów⁷³.

Zawarcie w styczniu 1966 r. tzw. kompromisu luksemburskiego otworzyło drogę do dalszych negocjacji dotyczących finansowania WPR. Toczyły się one od 4 do 5 kwietnia i od 9 do 11 maja 1966 r. w Luksemburgu. Osiągnięto w nich porozumienie dotyczące stopniowego wprowadzania wolnego handlu produktami rolnymi, dopłat eksportowych i handlu z krajami trzecimi, sposobu finansowania funduszu rolnego oraz przepisów przejściowych dotyczących lat 1965/1966 i 1966/1967⁷⁴.

Rezultaty negocjacji wywołały w Republice Federalnej ożywioną dyskusję. Frakcja parlamentarna *CDU/CSU* określiła je mianem zadowalającego i sprawiedliwego

⁶⁹ K. Popowicz, *Historia integracji...*, s. 91.

⁷⁰ S. Płóciennik, *Europejska...*, s. 335.

⁷¹ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 1, s. 366; K. Popowicz, *Historia integracji...*, s. 91.

⁷² W odniesieniu do negocjacji z Brukselą, kolejny raz pojawiły się konflikty pomiędzy Ministerstwem Rolnictwa, Ministerstwem Spraw Zagranicznych i Ministerstwem Gospodarki. H. Höcherl od samego początku dawał jednoznacznie do zrozumienia, że kwestie dotyczące Wspólnej Polityki Rolnej znajdują się w jego kompetencjach, z czym nie chcieli się pogodzić pozostali ministrowie. Patrz: „Agra-Europe” 6 (1965), nr 46, s. 6-7.

⁷³ W związku ze zbliżającymi się wyborami do *Bundestagu* w działania na rzecz zakończenia kryzysu zaangażował się osobiście L. Erhard. Patrz U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 2, s. 17.

⁷⁴ Zgodnie z porozumieniem, począwszy od 1 lipca 1967 r. wpłaty na EFOiGR miały pochodzić z dwóch źródeł. Pierwszym z nich było 90% opłat wyrównawczych pobieranych w handlu rolnym z krajami trzecimi (do końca 1969 r.). Ponieważ spodziewano się, że to nie wystarczy, drugim źródłem miały być składki pokrywające resztę kwoty. Udział poszczególnych państw członkowskich w finansowaniu funduszu kształtował się następująco: RFN 31,2%, Francja 32%, Włochy 20,3%, Holandia 8,2%, Belgia 8,1%, Luksemburg 0,2%. Od 1 lipca 1967 r. EFOiGR miał w pełni finansować koszty ponoszone przez poszczególne państwa z tytułu regulacji rynku rolnego. Na wniosek RFN zgodzono się, że NRD nie jest krajem trzecim Patrz: BML Bericht, 1966 nr 5; „Agra-Europe” 1966, nr 1-2, Sonderbeilage, s. 1-14; „Archiv der Gegenwart” 1966, s. 12479-12499.

kompromisu. Z kolei krytyczna *FDP* twierdziła, że osiągnięto je kosztem Niemiec. Jeszcze dalej poszedł E. Rehwinkel wzywając rząd, żeby na forum EWG natychmiast podjął działania na rzecz rewizji porozumienia dotyczącego cen zboża z 1964 r. oraz nie zawierał żadnych kolejnych porozumień, które mogłyby zwiększyć dysparytet dochodów pomiędzy rolnictwem a przemysłem⁷⁵. Posunął się nawet do zawaolowanej groźby, że od postawy rządu i partii koalicyjnych w dalszych negocjacjach zależy zachowanie *DBV* i chłopów w trakcie najbliższych wyborów oraz czy związek „także w przyszłości będzie mógł opowiedzieć się za partiami rządzącymi, czy będzie musiał zrewidować swoje dotychczasowe stanowisko polityczne”⁷⁶.

Ostateczne zatwierdzenie wynegocjowanego w maju porozumienia rząd RFN uzależnił od rozwiązania pozostałych problemów dotyczących mleka i cukru, oraz uzgodnienia zadowalającego z punktu widzenia RFN mandatu negocjacyjnego EWG na kolejne spotkanie Rundy Kennedy’ego *GATT*. Po intensywnych negocjacjach w czerwcu 1966 r. oraz 22-24 lipca w trakcie posiedzenia Rady Ministrów EWG porozumienie w powyższych kwestiach osiągnięto 26 lipca 1966 r. Jego istotą był kompromis pomiędzy interesami dążącej do ograniczenia importu żywności na obszar EWG Francji i RFN, która była szczególnie zainteresowana eksportem towarów przemysłowych⁷⁷.

Porozumienia osiągnięte pomiędzy 22 i 26 lipca 1966 r. stanowiły ostatni krok na drodze do powstania wspólnego rynku rolnego. Minister rolnictwa H. Höcherl uznał je za zadowalające, jednak przedstawiciele rządzących frakcji parlamentarnych w *Bundestagu* byli krytyczni. Szczególnie brzemienne w skutki okazała się opinia *FDP*, która pomimo udziału w koalicji rządzącej po raz kolejny dystansowała się od wynegocjowanych w Brukseli porozumień i obciążała odpowiedzialnością L. Erharda, zarzucając mu, że nie trzymał się propozycji przedłożonych mu przez *FDP* jeszcze przed objęciem urzędu kanclerza. W połowie 1966 r. była to kolejna oznaka ochłodzenia stosunków politycznych pomiędzy L. Erhardem a *FDP*, co ostatecznie doprowadziło do kryzysu rządowego i zmiany na stanowisku kanclerza 30 listopada 1966 r.⁷⁸

Negocjacje dotyczące sposobu finansowania stanowiły ostatni etap tworzenia WPR, która mogła rozpocząć funkcjonowanie od połowy 1967 r. W końcu maja tego roku Rada Ministrów EWG na podstawie rozporządzenia z 4 kwietnia 1962 r. i ustaleń z grudnia 1964 r. przyjęła postanowienia ramowe dotyczące wspólnej regulacji rynku zboża, wieprzowiny, jaj i drobiu. W czerwcu wydała przepisy wykonawcze, które weszły w życie 1 lipca 1967 r. Zgodnie z nimi, Rada Ministrów EWG miała co

⁷⁵ „Agra-Europe“ 1966, S. 15-16.

⁷⁶ U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 2, s. 22.

⁷⁷ BA Koblenz Nachlaß Höcherl N 1407/40; BML Bericht, 1966, nr 7; „Rolnictwo na świecie“ 1966, nr 12, s. 10-14.

⁷⁸ M. Görtemaker, *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main 2004, s. 434-437; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 2, s. 24. Porozumienie z Brukseli krytycznie ocenił również sekretarz stanu w niemieckim MSZ Rolf Otto Lahr, którego zdaniem brak porozumienia i ewentualne fiasko WPR nie groziło rozpadem EWG, gdyż żadne państwo nie zechciałoby zaprzepaścić korzyści osiągniętych w przemyśle. Tymczasem przyjęte przez RFN zobowiązania dotyczące finansowania WPR mogły szybko wywołać poważne problemy finansowe, szczególnie w warunkach szybko rosnącej produkcji stymulowanej przez wysokie ceny i przyjęty model interwencji rynkowej. Ponadto coraz wyższy poziom samowystarczalności żywnościowej EWG groził również ograniczeniem importu artykułów rolnych z państw trzecich, co z kolei było niekorzystne dla niemieckiego eksportu wyrobów przemysłowych. W związku z powyższym interesy rolnictwa zostały zaspokojone kosztem polityki finansowej i handlowej. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Hg. H.-P. Schwarz, 1966, B. II, vom 1. Juli bis 31. Dezember 1966: München 1997, S. 992.

roku określać ceny kierunkowe, orientacyjne i interwencyjne na poszczególne artykuły rolne. Pierwsza taka dyskusja odbyła się jesienią 1967 r., gdy negocjowano poziom cen na rok 1968/1969. Nie obyło się wówczas bez ostrych konfliktów, dotyczących szczególnie ceny kierunkowej i interwencyjnej na pszenicę, jęczmień i żyto, ostatecznie obniżonych o 10-11%⁷⁹.

Dla rolnictwa Republiki Federalnej, Włoch i Luksemburga wprowadzenie w życie przepisów WPR oznaczało znaczące zmniejszenie cen produktów rolnych, w tym szczególnie zbóż (np. w RFN cena pszenicy miała się zmniejszyć z 475 marek do 425 marek za tonę, a jęczmienia – z 412 do 365 marek za tonę). W związku z tym, pomimo zapowiedzianych rekompensat, na wsi panowało poczucie krzywdy wzmocnione przez spadek dochodów rolniczych w roku gospodarczym 1967/1968. Jego przejawem były manifestacje, marsze i blokowanie dróg oraz wzrost poparcia dla radykalnej prawicy *NPD*. Chłopi, także we Francji i Belgii, protestowali przeciwko polityce rolnej swoich rządów narodowych oraz wspólnej polityce rolnej EWG, oskarżanej o niszczenie warstwy chłopskiej. *DBV* zarzucał rządowi nadmierne ustępstwa w dziedzinie polityki rolnej, wyprzedawanie chłopskich interesów i budowanie jedności europejskiej kosztem niemieckiego rolnictwa oraz żądał wyższych cen na produkty rolne, równouprawnienia z innymi gałęziami gospodarki i grupami społecznymi, a nawet rewizji dotychczasowych umów dotyczących WPR⁸⁰.

Po uzgodnieniu i uchwaleniu szczegółowych zasad funkcjonowania regulacji rynku dotyczącej poszczególnych artykułów rolnych, najtrudniejszym problemem polityki rolnej zarówno w wymiarze EWG, jak i wewnątrzniemieckim stała się kwestia finansowania EFOiGR. Obawy zgłaszane m.in. przez W. Hallsteina i R.O. Lahra dotyczące wzrostu produkcji rolnej i tym samym wydatków na gwarancję rynkową w ramach WPR potwierdziły się już w 1967 r. Głównym czynnikiem generującym koszty w systemie WPR i jednocześnie problemem o zasadniczym znaczeniu zarówno dla rolnictwa RFN, jak i pozostałych krajów EWG stała się nadprodukcja w dziedzinie miękkiej pszenicy, cukru, mleka, a także owoców i warzyw. Pierwsze jej oznaki wystąpiły na przełomie lat 50. i 60. w produkcji mleka i cukru, jednak ze względów politycznych nie zaprzestano ich subwencjonowania⁸¹. Przyjęcie systemu cen gwarantowanych i relatywnie wysokiego ich poziomu w ramach EWG (szczególnie we Francji) doprowadziło do mobilizacji niewykorzystywanych do tej pory możliwości produkcyjnych i dalszego wzrostu podaży⁸².

H. Höcherl od początku swojego urzędowania dostrzegał, że EWG generuje zbyt wysokie koszty, które mogą się stać niebezpieczne dla finansów RFN, a szczególnie budżetu ministerstwa rolnictwa. Dlatego w porozumieniu z kanclerzem Kurtem Georgiem Kiesingerem już w lutym 1967 r. podjął działania zmierzające do zmiany systemu finansowania EFOiGR. W pierwszej kolejności chciał wyłączyć wydatki na ten cel z budżetu ministerstwa rolnictwa, gdyż taki model finansowania ograniczał możliwości wewnętrznej polityki rolnej. Z tego względu oraz zgodnie z przewidywaniami Ministerstwa Finansów prognozującymi znaczący wzrost niemieckich wydatków na sekcję gwarancji do roku 1968/1969, na początku marca 1967 r. rząd RFN postanowił,

⁷⁹ NHStAH Nachlaß Rehwinkel VVP 38/307; BA Koblenz Nachlaß Höcherl N 1407/214, 20.10.1967.

⁸⁰ BA Koblenz Nachlaß Höcherl N 1407/214; *Chronik der Agrarpolitik und der Agrarwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland von 1945 bis 1967*, Bearbeitet Magura Wilhelm, Hamburg-Berlin 1970, s. 48-63, 121; *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft* ..., s. 90.

⁸¹ W RFN w latach 1955-1967 produkcja mleka wzrosła z 12,4 do 20,6 mln ton. Nadwyżki masła (tzw. góra masła) w Niemczech w tym samym czasie wyniosły ok. 150 tys. t. U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 2, s. 58; BA Koblenz; BML B 116/4027, s. 5.

⁸² „Spiegel“ 1969, nr 48.

że Niemcy zgodzą się na otwarcie nowych branżowych regulacji rynkowych w ramach EWG dopiero wtedy, gdy zostanie zreformowana kwestia finansowania EFOiGR⁸³. Także w polityce wewnętrznej, w celu ograniczenia kosztów polityki rolnej, rząd RFN wyraźnie uszytywnił swoją pozycję negocjacyjną i pomimo nacisków ze strony *DBV* oraz realnego zagrożenia ze strony *NPD* nie zgadzał się na podwyżki cen⁸⁴.

W 1968 r., gdy pomimo podjętych działań koszty WPR w dalszym ciągu szybko rosły, H. Höcherl zastanawiał się, czy rząd RFN nie powinien ograniczyć „swojej cenowej i finansowej współodpowiedzialności za państwa partnerskie tzn. umiarkowanie renacjonalizować politykę rolną EWG, aby w polityce wewnętrznej nie popaść w poważne kłopoty”⁸⁵. Nie oznaczało to, że H. Höcherl był zwolennikiem wystąpienia z EWG, jednak ograniczanie narodowych wydatków na rolnictwo, szczególnie na działania o charakterze strukturalnym, związane z coraz większymi wydatkami na WPR i oszczędnościami wprowadzonego w 1967 r. tzw. planowania średniookresowego w samym RFN, oceniał jako nieodpowiedzialne i krótkowzroczne.

Jednocześnie w gorzki i realistyczny sposób oceniał koncesje poczynione przez RFN w sferze WPR oraz niemieckie wpłaty na EFOiGR. Zdaniem H. Höcherla była to cena, którą RFN pod naciskiem partnerów zgodziła się zapłacić za możliwość realizacji swoich zasadniczych celów politycznych i gospodarczych, jednak działania kolejnych niemieckich rządów w sferze rolnictwa, choć znajdowały uzasadnienie polityczne, dalekie były – jego zdaniem – od racjonalnej i optymalnej polityki rolnej⁸⁶. Wskazywał przy tym, że rolnictwo ponosi ofiary na rzecz całej niemieckiej gospodarki i krytykował niekorzystne dla tej branży działania przemysłu niemieckiego oraz politykę gospodarczą rządu francuskiego. W 1968 r., gdy pod naciskiem szybko rosnących kosztów regulacji rynkowej także w Brukseli rozpoczęto dyskusję dotyczącą sformułowania nowej polityki rolnej EWG, H. Höcherl stwierdził, że zarówno dla RFN, jak i całej wspólnoty problemem o największym ciężarze gatunkowym jest ograniczenie kosztów WPR i nadprodukcji, które stały się czynnikiem konfliktogennym, rozsadzającym wspólnotę i pożerającym większość jej budżetu⁸⁷.

PODSUMOWANIE

Wyłączenie na początku lat 50. w RFN rolnictwa ze „społecznej gospodarki rynkowej” i objęcie go interwencjonizmem państwowym stanowiło kontynuację polityki rolnej praktykowanej w Niemczech nieprzerwanie od czasów kanclerza Ottona

⁸³ Wydatki EFOiGR wzrosły z 151 milionów marek w roku gospodarczym 1962/1963 do 9,8 miliardów marek w roku gospodarczym 1968/1969, głównie w wyniku szybko rosnących wydatków w dziale gwarancja, obejmujących regulacje rynkowe (m.in. ceny gwarantowane i premie eksportowe). Wydatki na ten cel z budżetu RFN wyniosły (w markach): w 1967 r. 920 mln, w 1968 r. 1412 mln i 2000 mln w 1969 r. Ponieważ rosnące koszty wspólnej polityki rolnej finansowane z budżetu ministerstwa rolnictwa ograniczały możliwości wewnętrznej polityki rolnej, budziło to protesty *DBV*. Patrz: *DBK* 1969 nr 7; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 2, s. 44.

⁸⁴ BA Koblenz Nachlaß Höcherl N 1407/217; N 1407/214, 31.10.1968; U. Kluge, *Vierzig Jahre...*, Bd. 2, s. 41.

⁸⁵ Höcherlowi chodziło o coraz większe poparcie chłopów dla głoszącej populistyczno-nacjonalistyczne hasła *NPD*. Patrz: BA Nachlaß Höcherl N 1407/217.

⁸⁶ VdDB. 5. Wahlperiode, 215. Sitzung. 12. Februar 1969, St. Berichte, s. 11622.

⁸⁷ H. Höcherl, *Die Welt zwischen Hunger und Überflus. Eine agrarpolitische Bilanz im technischen Zeitalter*, Stuttgart 1969, s. 182-190.

von Bismarcka. Wybór takiego modelu funkcjonowania rolnictwa sprawił, że rząd, partie polityczne i organizacje rolnicze z ostrożnością, a nawet niechęcią odnosiły się do pomysłów integracji rolnictwa europejskiego, zgłaszanych w tym czasie przez OEEC, a następnie Francję i Holandię. Podmioty polityki rolnej w RFN (rząd, rządzące partie polityczne i DBV) były świadome zagrożeń gospodarczych, społecznych i politycznych, jakie planowana integracja niesła dla nieprzygotowanego do międzynarodowej konkurencji zachodniemieckiego rolnictwa. W związku z tym starały się spowalniać negocjacje dotyczące unii agrarnej, a następnie w ramach EWG realizację postanowień z Rzymu i Stresy, czyniąc z rolnictwa kartę przetargową w realizacji zasadniczych celów polityki zagranicznej, dotyczących integracji z zachodnioeuropejskimi strukturami politycznymi i gospodarczymi. Jednak pod naciskiem szczególnie zainteresowanej integracją sektora rolnego Francji, która w latach 60. dwukrotnie w ультимatywnej formie żądała realizacji wcześniejszych uzgodnień dotyczących rolnictwa, Niemcy wyraziły zgodę na skrócenie okresów przejściowych, obniżenie niemieckich cen na zboże oraz kosztowny dla RFN sposób finansowania wspólnej polityki rolnej.

W pierwszej połowie lat 50. w rządzie RFN zarysowały się trzy stanowiska dotyczące integracji europejskiego rolnictwa: liberalne, preferowane przez L. Erharda, protekcjonistyczne reprezentowane przez ministrów rolnictwa i funkcjonalne, realizowane przez K. Adenauera i jego następców na fotelu kanclerza. W tym ostatnim ujęciu polityka rolna stanowiła funkcję ogólnej polityki zagranicznej RFN, co miało największy ciężar gatunkowy, jednak nie było jedynym czynnikiem wpływającym na zewnętrzną politykę rolną RFN. Na jej ostateczny kształt znaczący wpływ wywierały również naciski sprzeciwiającego się integracji i liberalizacji rynku rolnego DBV. Związek ten nie zdołał zablokować procesu budowy wspólnego rynku rolnego, był jednak na tyle silny, żeby wymusić na politykach odsuwanie w czasie kolejnych porozumień dotyczących WPR i zapewnić chłopom wysokie rekompensaty finansowe. Przyczynił się również do stworzenia korzystnego dla chłopów systemu regulacji rynku rolnego EWG, w którym protekcjonizm i interwencjonizm narodowy został zastąpiony podobnymi mechanizmami o charakterze wspólnotowym.

Reasumując, można stwierdzić, że ustępstwa niemieckiego rządu w dziedzinie WPR były ceną, którą RFN zgodziła się zapłacić za możliwość realizacji swoich zasadniczych celów politycznych i gospodarczych, choć ograniczało to możliwości wewnętrznej polityki rolnej, było kosztowne dla budżetu i osłabiało wpływy polityczne CDU/CSU w środowisku wiejskim.

TADEUSZ JANICKI

Poznań

Prof. UAM, dr hab. Tadeusz Janicki, Instytut Historii, UAM (wyki@amu.edu.pl)

Słowa kluczowe: Wspólna Polityka Rolna, integracja europejska, Związek Niemieckich Rolników (*Deutscher Bauernverband*)

Keywords: Common Agricultural Policy, FRG, European integration, German Farmers' Association (*Deutscher Bauernverband*)

ABSTRACT

One of the most complex processes in the history of the EEC was to create an institutional and financial basis for Common Agricultural Policy. Advocated by France, the integration of European agriculture on the one hand was perceived in the FRG as a threat to the existence of hundreds of thousands of German farms, and on the other hand as a valuable bargaining chip for achieving fundamental objectives of its foreign policy in the 1950s and 60s, that is, to overcome international isolation and integrate politically and economically with the West. The article presents motives and decisions made by the FRG authorities with regard to the ideas of Western European integration of agriculture and the subsequent stages of the construction of the CAP in the years 1949-1969. Politicians of the CDU and the CSU responsible for managing agricultural affairs were slowing down the integration process of the agricultural market of the EEC acting under the pressure of a protectionist approach of the German Farmers' Association. Eventually however they were forced to agree to the creation of the CAP and its costly organizational and financing processes. West German agricultural policy was an integral part of general foreign policy and the consent to the creation of the CAP was the price that the FRG agreed to pay in exchange for the opportunity to implement their fundamental political and economic objectives, even though it limited possibilities of internal agricultural policy, was expensive for the budget and weakened the political influence of the CDU / CSU in the rural environment.

FRANCUSKA BATALIA O WSPÓLNĄ POLITYKĘ ROLNĄ W OKRESIE RZĄDÓW GENERAŁA CHARLES'A DE GAULLE'A W LATACH 1958-1969

Wieś, a wraz z nią rolnictwo i chłopi, przez wieki zajmowała w dziejach Francji miejsce szczególne. W swoich pamiętnikach Charles de Gaulle pisze, że z pewnym żalem i troską obserwował, jak odchodziło tradycyjne społeczeństwo wiejskie, które wyznaczało bieg życia Francji, jej wartości, przywiązanie do ziemi, kulturę. To wieś dawała Francji żołnierzy i żywiła ją. Podkreślał też, że w okresie szybkiej transformacji kraju należy pamiętać o tym, że większość Francuzów wywodzi się ze wsi¹.

Kiedy w latach 70. i 80. XIX w. rodziła się III Republika, główną siłą społeczną, a tym samym i polityczną, byli chłopi. Zwolennicy republiki, chcąc zapewnić sobie zwycięstwo w walce z monarchistami, musieli pozyskać ich poparcie. Już wówczas elektorat wiejski oczekiwał przede wszystkim wsparcia ze strony państwa w walce przeciwko importowi tanich towarów rolnych. W 1892 r. minister rolnictwa Jules Méline wprowadził taryfy celne, mające na celu ochronę francuskiego rynku rolnego². Polityka ta na długie lata zabezpieczyła francuskich rolników przed zagraniczną konkurencją³.

Działania podejmowane na rzecz integracji europejskiej po zakończeniu II wojny światowej koncentrowały się na problemach politycznych, bezpieczeństwie i przemyśle ciężkim. Kwestie związane ze współpracą w dziedzinie rolnictwa pozostawały na drugim planie.

Traktat o EWG z 1957 r. traktował sprawy rolnictwa ogólnikowo. Zgodnie z jego zapisami, towary rolne miały być objęte Wspólnym Rynkiem. Natomiast samo funkcjonowanie rynku rolnego miało zostać uregulowane w wyniku dalszych negocjacji⁴. W przekonaniu de Gaulle'a rozwiązania przyjęte w traktacie o EWG nie były

¹ Ch. de Gaulle, *Mémoires d'espoir*, t.1 : *Le renouveau 1958-1962*, Paris 1970, s. 164-165.

² S. Bernstein, P. Milza, *Histoire de la France au XXe siècle*, t. 1 : *1900-1930*, Bruxelles 1990, s. 72.

³ R.T. Griffith, *Agricultural Development and Agricultural Trade, 1945-1973*, w : R.T. Griffith, *The Economic Development of the EEC*, Cheltenham, Lyme 1997, s. 351-352.

⁴ B.E. Hill, *The Common Agricultural Policy: past, present and future*, Cambridge 1984, s. 20-22.